

« הרב משה פאלוך

מקום משכן כבודך

יציאה מהארץ, איסורים אגדיים ושיטת הרמב"ם

ראשי פרקים

- א. פתיחה
- ב. עמדת השו"ע - התר כולל
- ג. עמדת הרמב"ם
- ד. מקום משכן כבודך - כתובות
- ה. איסורים אגדיים
- ו. פסיקת הרמב"ם
- ז. השו"ע והרמב"ם - דרכי פסיקה
- ח. סיכום

א. פתיחה

"אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה, אבל לשכון בחוצה לארץ אסור אלא אם כן חזק שם הרעב עד שנעשה שוה דינר חטין בשני דינרין..." (רמב"ם הלכות מלכים ה, ט)

במילים אלו פותח הרמב"ם את סדרת ההלכות העוסקות ביציאה לחו"ל. ניסוח כה חותך ומוחלט, "אסור לצאת מא"י לחו"ל לעולם", לא מצוי כמות שהוא בדברי התלמודים ובשל כך מתעוררת שאלה כפולה:

1. מדוע אין לצאת מא"י לחו"ל? מהו האיסור ההלכתי הרובץ על מי שיצא לחו"ל? מאידך גיסא מדוע מותר לצאת ללמוד תורה, לישא אשה ולפרנסה?
2. מהן מקורותיו של הרמב"ם בדברים החותכים הנ"ל (הן בצד האיסור והן בצד ההיתר)?¹

ב. עמדת השו"ע - התר כולל

השאלות על הרמב"ם מתעצמות נוכח דברי השו"ע. מצביעים על מגמה הפוכה לדברי הרמב"ם. בעוד שהרמב"ם אסר לצאת לחו"ל למעט התרים חריגים, בדברי השו"ע קיים התר גורף ליציאה לחו"ל למעט יציאה לשם טיול:

1. על תפיסתו ההלכתית והמחשבתית של הרמב"ם ביחס לא"י נכתב רבות. עיינו בדבריהם ובמקורותיהם של ר"י טברסקי ומ"צ נהוראי, בקובץ א"י בהגות היהודית בימי הביניים, עורכים, מ' חלמיש וא' רביצקי, ירושלים תשנ"א. דבריי נתונים לפרשנות הלכותיו של הרמב"ם בהלכות מלכים ומקורותיו.

"ואלו מגלחים במועד.. הבא ממדינת הים בחול המועד או שבא בערב הרגל ולא היה שהות ביום לגלח והוא שלא יצא לחו"ל לטייל". (שו"ע או"ח תקלא, ד)

השו"ע פסק שהבא ממדינת הים בחוה"מ יכול להסתפר אלא א"כ יצא ללא רשות. הגדרת השו"ע ליציאה ללא רשות היא יציאה מא"י לחו"ל לשם טיול. מדבריו משמע, וכך עולה מדברי הגמרא והראשונים (מו"ק יד ע"א. הרא"ש והראב"ד שם), שיציאה למטרה אחרת כמו הרווחה או מסחר מותרת.

ניתן כמובן להציע שהשו"ע חלק על דברי הרמב"ם בהבנת יסוד ההיתר ולדעתו אכן מותר לצאת לכל מטרה למעט טיול. הקושי בדבר הוא שהמחלוקת ביניהם קוטבית וקיצונית מדי: הרמב"ם לכאורה אוסר הכל והשו"ע לכאורה מתיר הכל. להלן אציע הסבר אחר לפער בין הפוסקים.

ג. עמדת הרמב"ם

לענ"ד דברי הרמב"ם בנויים מצרופ שני מקורות בבבלי במסכת ע"ז, ובמסכת ב"ב ובפרשנות מיוחדת שנתן להם, וזאת על סמך סוגיה שלישית במסכת כתובות המהווה רקע ומקור השראה לכל הדיון כולו. אתחיל מן השאלה השניה לעיל - מקור לדברי הרמב"ם, ואח"כ אעבור לשאלת ההיגיון הפנימי בדבריו.

"אסור לצאת מא"י לחו"ל לעולם"

הברייתא במסכת ב"ב עוסקת באיסור ירידה מן הארץ.

"ת"ר: אין יוצאין מארץ לחו"ל - אא"כ עמדו סאתים בסלע. א"ר שמעון: אימתי? בזמן שאינו מוצא ליקח, אבל בזמן שמוצא ליקח, אפי' עמדה סאה בסלע - לא יצא". (בבא בתרא צא ע"א)

מרכז של הסוגיה וכן המסקנה ההלכתית העולה ממנה ומדברי הראשונים מצוי בשאלת הקריטריון להיתר ירידה מן הארץ בזמן רעב. מחלוקת הראשונים עוסקת בשאלת היחס בין המימרות השונות בברייתא וקובעות מהו הרף הכלכלי בגינו מותר לרדת מהארץ, האם מצוקה אובייקטיבית, "פירות ביוקר או סאתיים בסלע", או שמא מצוקה סובייקטיבית, "יכול ליקח". הכרעתו של הרמב"ם נוטה ליסוד הסובייקטיבי בגבולות מצב אובייקטיבי-כללי. לדעתו, אין לרדת מן הארץ כל זמן שהאדם יכול ליקח כלומר יכול להתפרנס בעצמו אף אם המצב הכללי קשה. הגבול הוא כאשר קיימת אינפלציה משמעותית (סאתיים בסלע) אזי מותר לו לאדם לרדת מן הארץ אף שמצבו האישי מאפשר להשתכר. הרמב"ם, כך נראה, שאב מדברי הברייתא את הביטוי ההלכתי האוסר לרדת מן הארץ: "אין יוצאין"² והמירו במונח "אסור". נוסף לכך הרחיב הרמב"ם את האיסור אף ליציאה זמנית. התוצאה המבנית בהלכה ט' של הרמב"ם היא, שהפתיח של ההלכה הקובע איסור מוחלט לצאת, אסור לצאת מא"י לחו"ל לעולם, משותף לאיסור לצאת יציאה זמנית (למעט חריגים של תלמוד תורה נשיאת אשה, וסחורה) ולאיסור המקורי הוא האיסור לרדת (למעט חריג של רעב).

"אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם"

2. בתוספתא ע"ז ד, ד מופיע המונח: "לא יצא". שונות בין התוספתא לברייתות בבבלי בשמוש בהוראות איסור הוא דבר שבשגרה. א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, ח"ב, ת"א 1971 עמ' 776, מצביע על הבחנה זו כהבדל שבין לשון מקרא (לא) ללשון חכמים (אין).

לצד האיסור מונה הרמב"ם את המצבים והמטרות לשמן מותר לצאת מן הארץ. שלישיה זו אשה, תורה, הצלה מן העכו"ם (=עיסקה מוזלת), לקוחה מדברי הברייתא בע"ז המופיעים בבבלי בהקשר לסוגיית יריד של גויים וההיתר לקנות בו.

"הולכין ליריד של גוים ומתראין מהן ריפוי ממון אבל לא ריפוי נפשות, ואין לוקחין מהם בתים שדות וכרמים עבדים ושפחות מפני שהוא כמציל מידם, וכותב ומעלה בערכאים.

כהן מיטמא להם להעיד ולדון עליהם בחוצה לארץ וכשם שמיטמא בחוצה לארץ כך מיטמא בבית הקברות מיטמא ללמוד תורה ולישא אשה. ר' יהודה אומר אם יש לו ממי שילמד הרי זה לא יטמא ואם לאו הרי זה יטמא, ר' יוסי אומר אף על פי שיש לו ממי שילמד הרי זה יטמא שאין מכל אדם זוכה ללמוד אלא ממי שיזכה לו, אמרו עליו על יוסף הכהן שהיה מיטמא ויוצא אצל ר' יוסי לציידן" (תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) א, ח)

ההיתר המופיע בדברי הברייתא לקנות ביריד של גויים אף שיש בו מס' בעיות הלכתיות (כבוד לע"ז, הרחקה מע"ז ועוד) הוא משום שהוא כמציל מידם. המחיר המוזל של המוצרים הנמכרים ביריד, הנחשב כדבר האבד, כמו גם הערך של המעטת הנכסים של הגויים הוא השקול המתיר את הקניה³. המשכה של הברייתא עוסקת בכהנים המותרים לצאת מהארץ, חרף הטומאה מדרבנן הכרוכה בכך, וכל זאת למטרת מסחר או עדות על עסקה. ההיגיון המתיר את המסחר של ישראל ביריד, נראה שחל גם במקרה של כהן, מפני שהוא כמציל מידם.

הברייתא מוסיפה להיתר מסחר של כהנים עם גויים בחו"ל, גם את ההיתר לצאת כדי לשאת אשה או ללמוד תורה.

ברייתא זו שמשה מקור לנוסח הרמב"ם בהלכת איסור יציאה לחו"ל. לדעתו ההיתר לצאת לחו"ל הוא ללמוד תורה, לישא אשה, או להציל מידם⁴.

ההבדל הבולט בין דברי הרמב"ם למקורם בתלמוד הוא העובדה שהברייתא עוסקת בכהנים בלבד ובאיסור הטומאה, ואילו הרמב"ם העתיק את ההלכה הנ"ל לדיני יציאה מהארץ של ישראל. ויש לתמוה מה הקשר בין ההיתר של הכהנים להטמא ובין ההיתר של ישראל לצאת מהארץ? על-פניו איסורו של הכהן כפול מזה של הישראל: איסור יציאה ואיסור טומאה, וממילא התרו של הכהן לצאת מצומצם יותר מזה של הישראל, מדוע א"כ העתיק הרמב"ם את דיניו של כהן לישראל? לקמן אנסה לקשור את הקצוות כולן ולהסביר את הרקע להלכת הרמב"ם אשר ממנו נובעת תפיסתו הן בצד האיסור לצאת והן בצד ההיתר לצאת למטרות אלו.

ד. מקום משכן כבודך - כתובות

הסוגיה במסכת כתובות (קי ע"ב-קיא ע"א) מהווה ריכוז משמעותי של התיחסויות אמוראיות לא"י. המעניין הוא שמדובר בהתיחסויות נוגדות וחולקות של חכמי א"י מחד: ברייתא, ר' אלעזר, ר' חנינא, ר' יוחנן, לעומת עמדותיהם של אמוראי בבל: רב יהודה ושמואל. הגמרא מעמידה את העמדות השונות ברצף אחד ועוברת ביניהן מבלי להצביע על סתירה או מחלוקת ביניהם. מתח זה בין שתי הגשות השונות בא לידי ביטוי בעצמה רבה בויוכוח שבין רב יהודה ותלמידו רב זירא⁵ החפץ לעלות לא"י. טיעוני הצדדים מתבססים בין השאר על המקורות המופיעים לקמן:

אמוראי ותורת א"י:

3. רש"י יג ע"ב ד"ה משום מעוטינייהו. חידושי הרשב"א והריטב"א שם. שו"ע יו"ד קמ"ט ס"ג..

4. ההיתר לצאת לסחורה מופיע בנפרד ומקורו ביר' בענין התר סחורה במצרים. עיין כס"מ שם.

5. לימים רבי זירא/ זעירא.

ת"ר: לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עובדי כוכבים, ואל ידור בחוץ לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בארץ ישראל - דומה כמי שיש לו א-לוה, וכל הדר בחוצה לארץ - דומה כמי שאין לו א-לוה, שנאמר (ויקרא כ"ה) "לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לא-להים", וכל שאינו דר בארץ אין לו א-לוה? אלא לומר לך: כל הדר בחו"ל - כאילו עובד עבודת כוכבים⁶.
 ר' חנינא נשאל ע"י אדם שאחיו נשא אשה במחוזא שבבל ומת, אתא לקמיה דר' חנינא, א"ל: מהו למיחת וליבמה? א"ל: אחיו נשא כותית ומת, ברוך המקום שהרגו, והוא ירד אחריו?

אמר רבי אלעזר: כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא עון, שנאמר (ישעיהו ל"ג) "ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עון".

ר' אלעזר מלמד בהקשר לפטירתו של עולא בחו"ל והבאת ארונו לארץ, אינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה.

א"ר ירמיה בר אבא א"ר יוחנן: כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל - מובטח לו שהוא בן העולם הבא.

אמוראי בבל:

אמר רב יהודה: כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, שנאמר: (ירמיהו כ"ז) "בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם נאם ה'".
אמר רב יהודה אמר שמואל: כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות.
אמר רב יהודה: כל הדר בבבל - כאילו דר בארץ ישראל, שנאמר (זכריה ב') "הוי ציון המלטי יושבת בת בבבל".

נתבונן לרגע בעולה מן הדברים האמורים באמוראי א"י. האם למסקנה אסור לגור בחו"ל בעיר שרובה ישראל או שמומלץ בלבד לגור בא"י אך מותר לגור בחו"ל? האם ר' חנינא פסק לאותו אה שאסור לו לרדת לחו"ל ייבם את אשת אחיו, או שמדובר בהמלצה בלבד?
 ננסח את השאלה באופן שונה האם יחסם של חז"ל במימרות המובאות בסוגיית כתובות הם דברי הלכה מחייבים או דברי אגדה?⁷

11

ה. איסורים אגדיים

לענ"ד היחס לא"י המובע בסוגיה זו מצוי בתחום דמדומים הנושק לאגדה ולהלכה כאחד. המימד התוכני של הדברים האמורים בסוגיה בכתובות נושא אופי אגדי מובהק. המימרות דנות בטעמי ההלכות, ברעיונות רוחניים ובעקרונות מוסריים המאפיינים את עולם האגדה. לעומת זאת במשור

6. עיינו עוד בתוספתא ע"ז פ"ד ה-ז.

7. ההגדרה המדוייקת של הלכה לעומת אגדה נתונה בברור עד ימינו אנו. לצורך דבריי אלו די במאפיינים הכלליים האמורים בדברי הראשונים והחוקרים. האגדה וההגדה עוסקים בפרשנות הכתובים, בטעמי המצוות, במדות ובדרכי ההשגחה האלוהית. הגדרת ההלכה היא הגדרה שיווית כדברי ר' שמואל בן חופני גאון: "ענין שלא יהיה מצוה זו היא הגדה". ברור מקיף בנושא זה מצוי בדבריו של ב' ליפשיץ, "אגדה ומקומה בתורה שבעל-פה", שנתון המשפט העברי כרך כב (תשס"א-תשס"ג) עמ' 233-32: הנ"ל, "על הראשונות אנו מצטערים- תשובה לפרופ' פרנקל", נטועים יא-יב (אלול תשס"ד), עמ' 81-94: ותגובתו של י' פרנקל, "האגדה בספרות התלמודית - נחזור על הראשונות", נטועים שם עמ' 63-80.

התוקף המחייב של המימרות הרי שכאן נשמעים הדברים כחובה מעשית כללית (לעולם ידור, והוא ירד אחריו?).

אין מנוס מן המסקנה שלפנינו תחום ביניים ייחודי העוסק במקום המפגש של ההלכה והאגדה שתוצאתו הוא קיומם של איסורים אגדיים.

הרעיון המרכזי העולה מדברי חז"ל הוא רעיון השכינה שבא"י. כל מי שחי בארץ ישראל זוכה להסתופף בצל שכינה ומי שאיננו גר בה דומה למי שאין לו א-לוה ומושווה לעובד ע"ז. "חובת" הישיבה בארץ איננה נובעת מריבונות ישראל שבה, ממצוה ספציפית (יישוב הארץ) וגם לא ממקבץ מצוות (מצוות התלויות בארץ), זוהי מעלה רוחנית החופפת את כל מהותו וזהותו של עובד ה'. החיים בארץ, כמקום שכינה והופעת הקדושה, הם המקום הטבעי והאפשרי למיצוי הזכות והחובה הדתית. הגר בחו"ל אף שאיננו עובר על עבירה ספציפית הרי הוא בבחינת "עיקר חסר מן הספר", חסר הוא את מעלתם של השלמה והכוללת של החיים הדתיים המותנים במקום הקודש.

תפיסה זו, חרף האופי האגדי שבה, מעלה תביעה וחובה מעשית, או במילים אחרות ישנה חובה "הלכתית" להיות איש מעלה.

חובה זו מהווה חידוש מעניין בעיקר על רקע קיומם של חובות מתחום הרשות כדוגמת לפנים משורת הדין, מידת חסידות, ועשית הישר והטוב ועוד. האיסור האגדי שלפנינו שונה במהותו מכל אותם מושגים מתחום הרשות. מרכזו של האיסור לצאת לחו"ל נעוץ וקבוע בשדה הדתי שבין אדם לקונו ומרחיב את אופק ההתייחסות להשגחה הא-לוקית. חובתו של אדם לגור בארץ נועדה להשיג מעלות רוחניות. לעומת זאת המושגים דלעיל כגון לפנים משורת הדין ומדת חסידות לקוחים מן השדה החברתי המכוונים את האדם לרגישות אנושית לצד החוק היבש בתחומים ממוניים.

חידוש נוסף הוא שאותם מושגים חברתיים אינם מהווים חובה המוטלת על כל אדם ואדם כללית, אלא מהווים נדבך התנדבותי שמעבר לחובה⁸. לעומתם האיסור לצאת לחו"ל לשיטת הרמב"ם חרף האופי האגדי שבו, מהווה איסור כללי המחייב כל אדם.

1. פסיקת הרמב"ם

למרבה ההפתעה פסק הרמב"ם בהמשך לדבריו ביחס לאיסור יציאה מהארץ האמור לעיל, את עיקרי הדברים המובאים בסוגיה בכתובות.

גדולי החכמים היו מנשקין על תחומי ארץ ישראל ומנשקין אבניה ומתגלגלין על עפרה,

וכן הוא אומר כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו.

אמרו חכמים כל השוכן בארץ ישראל עונותיו מתולין, שנאמר וכל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עון, אפילו הלך בה ארבע אמות זוכה לחיי העולם הבא, וכן הקבור בה נתכפר לו, וכאילו המקום שהוא בו מזבח כפרה, שנאמר וכפר אדמתו עמו, ובפורענות הוא אומר על אדמה טמאה תמות, ואינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו אחר מותו, ואעפ"כ גדולי החכמים היו מוליכים מתייהם לשם, צא ולמד מיעקב אבינו ויוסף הצדיק.

לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עכו"ם ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל היוצא לחוצה לארץ כאילו עובד ע"ז, שנאמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים, ובפורעניות הוא אומר ואל אדמת ישראל לא יבאו, כשם שאסור לצאת מהארץ לחוצה לארץ כך אסור לצאת מבבל לשאר הארצות, שנאמר בכלה יובאו ושמה יהיו. (הלכות מלכים ה, י"ב)

8. סכום מקיף למערכת מושגים זו עיינו במאמרו של א' קירשנבאום, דעת 44 (חורף תש"ס), עמ' 5-57.

הרמב"ם שימר את האופי האגדי-הלכתי של מסכת כתובות: חובה לדור בא"י אפילו בעיר שרובה עכו"ם מחד ומאידך הדר בא"י מחולין עונותיו. בראש הלכות אלו האמורות במסכת כתובות העמיד הרמב"ם גם את הלכת איסור יציאה לחו"ל. היוצא מכך הוא, שסוגיית כתובות והתפיסה העולה ממנה היא זו אשר מרחפת בהלכות הקודמות ביחס לאיסור היציאה וההיתר שבצידו, והיא אשר הנחתה את הרמב"ם לפרש את הסוגיות בהתאם. נחזור לבאר את הדברים בפרוט:

האיסור לצאת לחו"ל

כאמור בריש הדברים לא מצינו בחז"ל ניסוח גורף האוסר על יציאה זמנית לחו"ל כפי שמופיע בדברי הרמב"ם. חז"ל ניסחו את דבריהם בלשון המורה על תוקף הלכתי מסוייג: "אין לצאת". הרמב"ם כאמור לעיל העצים את הנוסח וקבע ש"אסור לצאת". ההקשר ברמב"ם שבו הושמה הלכת איסור יציאה מא"י, בסמוך להלכות ממסכת כתובות, מלמד שמקור ההשראה לאותו איסור הוא דברי הסוגיה בכתובות הקובעת את א"י כמקום השכינה. לדעתו השכינה בארץ היא מהווה את יסוד האיסור לצאת מא"י לחו"ל, ולפנינו איסור אגדי ייחודי.

ההיתר לצאת

לצד האיסור לצאת מהארץ קבע הרמב"ם שישנם מקרים או צרכים בגינם מותרת היציאה: נשיאת אשה, לימוד תורה הצלה מגויים וסחורה. אף שניתן לומר שהחומרא לצאת רק לצרכים אלו קיימת רק ביחס לכהנים ואילו ביחס לישראל ההיתר לצאת רחב יותר בכ"ז הישווה הרמב"ם ישראל לכהן לעניין זה. מהלך זה של הרמב"ם מצביע על כיוון ברור. איסור יציאה מהארץ של ישראל שקול לאיסור יציאה של כהן. יציאה מהארץ כמוהה כאיסור טומאה מדרבנן של כהן. עפ"י הדברים האמורים לעיל ביחסו של הרמב"ם לחובת הישיבה בארץ כמקום השכינה נראים הדברים פשוטים. יציאה ממקום שכינה הרי היא בבחינת טומאה ואין להתירה אלא במקרים שהותרו מפורשות בדברי התלמוד ביחס לכהנים: נשיאת אשה, תלמוד תורה, ופרנסה.

ז. השו"ע והרמב"ם - דרכי פסיקה

כאמור לעיל שורת הדין על פי השו"ע מצביעה לכאורה על מגמה הפוכה. ניתן לצאת מהארץ לכל צורך למעט טיול. ניתן להסביר את הדברים כמחלקות בין הרמב"ם והשו"ע. השו"ע פסק כדעת השאילתות⁹ שההיתרים האמורים ביחס לכהנים אינן אלא דוגמאות של מצוות קלות וכל מצווה מותרת. לעומת הרמב"ם שראה במצוות אלו נושאים מהותיים ועקרוניים שרק בגינם הותרה היציאה. הקושי בהבנה זו של המחלוקת הוא בכך שהרמב"ם התיר גם יציאה לסחורה, שאיננה לצורך מצוה. למעשה אם נבדוק את שורת הדין המעשית נמצא שלפנינו פער הנובע מטעות אופטית בלבד. במשור המעשי אין בין הרמב"ם לשו"ע הבדל. הרמב"ם התיר סחורה וממילא כל צורך אחר ולא דוקא של מצוה¹⁰ וכן השו"ע. ההבדל נעוץ בהקשר ובניסוח. ברמב"ם מצינו איסור גורף והתרים בצידו, ובשו"ע מצינו הדר גורף ואיסור בצידו. הבדלי הניסוח נעוצים לדעתי במגמות הכתיבה השונות של הרמב"ם¹¹ והשו"ע. השו"ע קבע את שורת הדין הסופית בלבד, ואילו הרמב"ם הוסיף את הנדבך האגדי. תוספת זו המאפיינת את ספרו כמשנה תורה שבו הלכה ואגדה כאחד, הביאה את הרמב"ם לנסח בהלכותיו את היחס האגדי לא"י ולצידו את ההלכה הסופית. נכון הוא שניתן לצאת לכל מטרה חיובית אך יזכור היוצא שהוא יוצא ממקום שכינה. אין לו בעיה הלכתית אך יש לו בעיה אגדית חמורה.

9. פרשת אמור. דבריו הובאו בתוספות ע"ז יג ע"א ד"ה ללמוד.

10. הרב ש' ישראלי, ארץ חמדה, שער א' סימן י"א.

11. ר"י טברסקי, "ספר משנה תורה לרמב"ם: מגמתו ותפקידו", דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, כרך ה' חוברת 21 (ירושלים תשל"ב) עמ' 11 ואילך.

ה. סיכום

בהלכות א"י של הרמב"ם מצאנו תופעה מעניינת ולא שגרתית שדברי אגדה והלכה שלובים זה בזה וקובעים להם מקום חדש. האיסור לרדת או לצאת מהארץ נובע מן השכינה השורה בה. זהו איסור אגדתי המצווה ומצביע על מעלה בחיים בארץ. איסור זה קבע את גבולות ההיתר בדומה לדיני טומאה של כהנים.

תפיסתו זו של הרמב"ם לקוחה מיחסם המורכב של חז"ל לא"י שראו בה מקום שכינה ומכח זאת נהגו איסור והתר בחייהם. השו"ע נקט בשפה הלכתית בלבד ומסקנתו ההלכתית על סמך דברי התלמוד היא שניתן לצאת מהארץ לכל צורך. זו היא גם מסקנתו ההלכתית של הרמב"ם אלא שבחיבורו שילב את העקרונות האגדיים והם אלו שהביאוהו לנסח את האיסור הגורף, "אסור לצאת מא"י לחו"ל לעולם".

נספח: איסור יציאה למצרים

הלכות א"י בהלכות מלכים מחולקים לשניים: 1. אסורי מצרים (ד, ז-ח) 2. אסורי חו"ל (ד, ט-יב).
בפתח ההלכות העוסקות במצרים פסק הרמב"ם את הדברים הבאים:

"ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים" (הלכה ז).

לכאורה דבריו אלו עומדים בסתירה לכל רוח הדברים האמורים לעיל. ויותר מכך דבריו אלו עומדים בסתירה לדבריו בהמשך:

"אבל לשכון בחוצה לארץ אסור אלא אם כן חזק שם הרעב" (הלכה ט)

לענ"ד ההסבר לכך פשוט. שונה היא מצרים מכל העולם כולו. במצרים אין לגור לעולם בשום מצב ובשום תנאי. בשאר העולם אין לגור מן הטעמים שהובאו לעיל, אלא שביחס לכל העולם ישנם מצבים בהם ישנו התר לרדת לגור בחו"ל כגון רעב וכדו' לא כן מצרים, אף במצבים אלו אין לגור בה. מצרים מהווה את תמונת הראי השלילית של השכינה בא"י.